

Piet Mondriaan

Schrijven over kunst

Inleiding tot het geschreven werk
van Piet Mondriaan

Louis Veen

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Inhoud

Vooraf 7

1. Waarom schrijft een schilder? 13
 - 't Schrijven is een groote uiting voor me* 13
 - Ik hoop dat het de menschheid iets helpt* 15
2. Waarover schrijft Mondriaan? 21
 - Dertig jaar schrijven over kunst en leven* 21
 - In hokjes ingedeeld* 23
3. Wie inspireerden de schilder? 27
 - Aristoteles* 28
 - Gerard Bolland* 31
 - Mathieu Schoenmaekers* 35
 - Helena Blavatsky* 41
 - De Parijse kubisten* 47
4. Mondriaans eerste schreden op het schrijverspad 53
 - Nu jij met je voorstel aankomt voel ik daar wel iets voor* 54
 - Een schrijverij waarin ik zeggen wil hoe ik over kunst denk* 58
 - Voor een gymnastische oefening der hersens lijkt me*
een partij schaak verkieslijker 74
 - De nieuwe beelding kan dus niet verschijnen*
in (natuurlijke) concrete voorstelling 77
5. Grondbeginselen van de kunst zonder voorstelling 94
 - Met genoeg stuur ik u een antwoord op uw schrijven* 95
 - Ik begrijp dat 't artikeltje wat populair moet zijn* 110

6. Dialoog en Trialoog 120
Een gesprek tussen een zanger en een schilder 121
Een gesprek tijdens een wandeling 131
7. Dambordlitteratuur 146
De cubist op de boulevard 148
Drie mensen met palmpjes 155
8. Van het hoogste belang voor het leven 162
Voor de toekomstige mens 163
De cultuur der zuivere verhoudingen 179
9. Kunst en leven hebben vrijheid nodig 194
Hiertoe gekomen door de toestand in de wereld 194
De bevrijding van kunst en leven 206
10. Ideeën voor een ander kunstonderwijs 214
Een basiscursus voor The New Bauhaus 216
Geachte toehoorders 232
11. De schrijver over de schilder 247
Onze moderne meesters 247
Mondrian sako 250
In memoriam Theo van Doesburg 257
In New York 262
– *Charmion von Wiegand* 263
– *James Johnson Sweeney* 272

Tot slot 280

Verantwoording van de illustraties 283

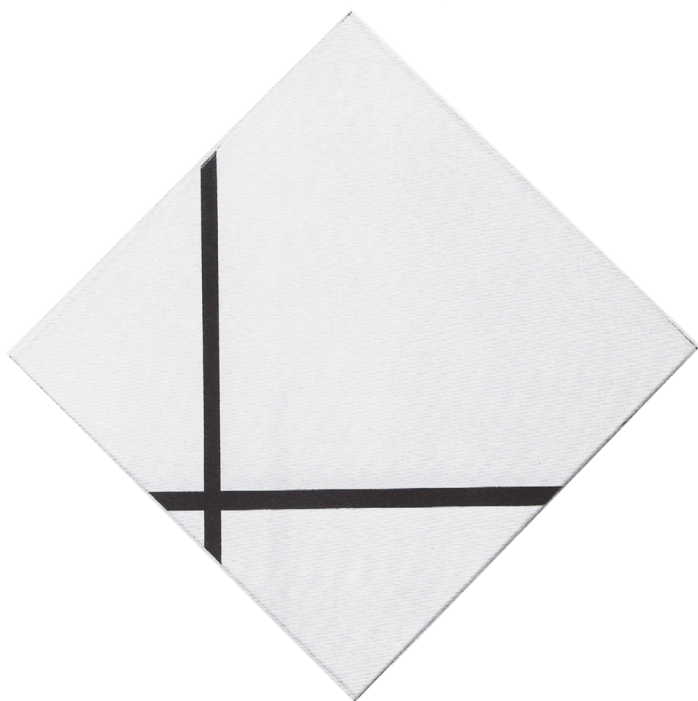
Vooraf

Mijn belangstelling voor de geschriften van Piet Mondriaan (Amersfoort 1872 - New York 1944) is niet ontstaan – wat je zou verwachten – door een tekst van de schilder, maar juist door een schilderij van hem: de *Ruitvormige compositie met twee lijnen* (1931). Dit werk hangt in het Stedelijk Museum in Amsterdam, waar het in een doorzichtige doos wordt gepresenteerd. Het schilderij is niet meer dan een wit vierkant van 80 bij 80 cm met daarop twee zwarte, rechte lijnen. Het is één van Mondriaans beroemde ruitvormige composities.

De *Ruitvormige compositie met twee lijnen* is wat de voorstelling aangaat, beslist geen schilderij in de traditionele betekenis van het woord. De voorstelling – voor zover we daarvan kunnen spreken – bestaat slechts uit twee elkaar loodrecht kruisende zwarte lijnen op een witte ondergrond. Dat is alles. Geen landschap, gebouw of portret. Daarbij komt nog dat de *Ruitvormige compositie met twee lijnen* aan één hoekpunt is opgehangen, waardoor het in niets meer lijkt op een traditioneel schilderij.

In mijn ogen is dit buitengewone werk dan ook geen schilderij, maar een statement zonder woorden, een visuele belijdenis. Mondriaan heeft zijn opvatting

over de schilderkunst in een anschouwelijk heldere vorm kernachtig willen samenvatten. Het schilderij is een ode aan de altijd, overal en voor iedereen geldende (universele) schoonheid. Niet door een aangename voorstelling, maar door een appel te doen op ons intuïtieve (universele) gevoel voor evenwichtige verhoudingen. Het samenspel tussen lijnen, vlakken en randen van het doek, geeft – mij althans – een tevreden en rustgevende ervaring.

Ruitvormige compositie met twee lijnen, 1931

Na het aandachtig bekijken van dit bijzondere schilderij, wilde ik weten of Mondriaan ooit iets over het schilderij heeft gezegd. Via internet kwam ik erachter dat de schilder veel teksten heeft geschreven en dat er in 1986 een boek met al zijn essays op de markt was verschenen van de Amerikanen Harry Holtzman en Martin James, *The Collected Writings of Piet Mondrian*. Helaas stond in dit boek geen enkele tekst die handelde over de *Ruitvormige compositie met twee lijnen* of een tekst waarin het werd genoemd.

Door *The Collected Writings* werd mij duidelijk dat de schilder ruim honderd essays heeft geschreven, in het Nederlands, Frans en Engels. Het verschil in taal komt onder andere voort uit het feit dat de schilder op verschillende locaties heeft gewoond en gewerkt: Laren, Parijs, Londen, New York. Bladerend en lezend in *The Collected Writings* begreep ik al snel dat Mondriaans teksten een optimistisch geloof verkondigen in een kunst die de weg baant naar een betere samenleving. De mens heeft altijd gedroomd van een betere wereld. In dat opzicht vertelt Mondriaan niets nieuws. Maar dat het Neo-Plasticisme – de door hem ontwikkelde abstracte kunstvorm – daarin een baanbrekende rol vervult, is wel nieuw. Mondriaan maakt in zijn schilderijen evenwaardige verhoudingen zichtbaar, die een voorbeeld zijn voor het leven van alledag. De kunst als intermediair om de scheve, ongelijke verhoudingen in de samenleving recht te trekken, is de boodschap die Mondriaan telkens weer in zijn vele teksten verwoordt. Als het dagelijkse leven wordt gestructureerd

volgens de basisprincipes van het Neo-Plasticisme, zal dit het morele en fysieke welzijn van mensen verhogen en komt het ideaal van de zuiver evenwichtige maatschappij – een aards paradijs – binnen handbereik, aldus de schilder. Met zijn idee om de kunst als gids en blauwdruk te laten fungeren voor een nieuwe maatschappij is Mondriaan niet alleen een opvallende verschijning in de kunstgeschiedenis, maar neemt hij ook tussen de maatschappij-ideologen een unieke plaats in.

Het boek dat voor u ligt, is bedoeld als inleiding tot de geschriften van de schilder Piet Mondriaan. Het uitgangspunt daarbij is, dat men het beeldend werk van de schilder niet kan begrijpen zonder kennis te nemen van de inhoud van zijn geschreven werk. Noch de schilderijen van Mondriaan, noch zijn teksten zijn afzonderlijke oeuvres. Woord en beeld zijn bij Mondriaan onlosmakelijk met elkaar verbonden. *Piet Mondriaan – Schrijven over kunst* beoogt de denkwereld van de schilder onder de aandacht te brengen en daarmee een beter verstaan van zijn schilderijen te bewerkstelligen. Het is dan ook speciaal bedoeld voor iedereen die Mondriaans schilderijen beter wil begrijpen.

In dit boek heb ik van de teksten alleen fragmenten opgenomen. De Nederlandse fragmenten geef ik precies weer zoals ze zijn geschreven, in de oude spelling en met spelfouten. De Franse en Engelse heb ik in het Nederlands vertaald, waarbij ik geprobeerd heb om zo dicht mogelijk bij de originele tekst te blijven.

Voor de volledige versies van Mondriaans essays verwijst ik naar mijn boek *Piet Mondrian. The Complete Writings* en de digitale appendix ervan: www.mondrianwritings.nl. Daar vindt u alle geschriften van Mondriaan onverkort en in de taal waarin hij ze heeft geschreven.

In totaal passeren in dit boek achtentwintig Mondriaanteksten de revue. Ik heb juist voor deze essays gekozen, omdat ik vind dat ze een goede afspiegeling geven van datgene waarover de schilder dertig jaar lang heeft geschreven. Van iedere tekst vertel ik iets – indien bekend – over de aanleiding, de inhoud, de correspondentie, de reacties van tijdgenoten en allerlei andere bijzonderheden rond die tekst. De Franse en Engelse brieffragmenten en recensies heb ik vertaald en de Nederlandse ongewijzigd overgenomen. Aan het eind van iedere tekst laat ik ook de schilderijen zien waarmee hij bezig is op het moment dat hij aan een bepaalde tekst schrijft. Dit laatste kan alleen bij benadering gebeuren, omdat Mondriaan vaak meerdere doeken onder handen had of soms schilderijen waarmee hij bezig was maandenlang niet aanraakte.

Piet Mondriaan – Schrijven over kunst begint met drie inleidende hoofdstukken. Het eerste gaat over de vraag waarom Mondriaan gaat schrijven, het tweede geeft een overzicht waar hij zoal over heeft geschreven en in het derde vertel ik iets over zijn inspiratiebronnen.

Met dit boek wil ik niet alleen Mondriaan als *schrijver* in de schijnwerpers zetten, maar hoop ik ook bij te dragen aan een beter begrip van zijn schilderijen.

Uitgever Willem Desmense ben ik zeer erkentelijk voor de deskundige wijze waarop hij van mijn manuscript een prachtig boek heeft weten te maken.

I

Waarom schrijft een schilder?

Mondriaans geschriften ontstaan vrijwel allemaal tussen 1914 en 1944, wat wil zeggen dat hij pas na zijn tweeënveertigste serieus is gaan schrijven. Maar waarom is Mondriaan gaan schrijven? Wat beweegt de schilder om behalve het penseel ook de pen ter hand te nemen?

't Schrijven is een groote uiting voor me

In een brief aan een vriendin licht Mondriaan een tipje van de sluier op en lezen we wat schrijven voor hem betekent:

Paris, 26 rue du Départ. 6 September 1919.
Beste Willy, (...) Ik heb een beetje moeilijke tijd gehad, nu gaat 't al beter. (...) Ik ben nu weer goed in mijn werk en 't schrijven is een groote uiting voor me. (...) Veel hartelijks van Piet.

Kennelijk is schrijven – zo begrijpen we uit dit frag-

ment – voor de schilder van grote waarde en is het een belangrijke uitlaatklep voor zijn gedachten. Niet alleen schilderen maar ook schrijven, schenkt hem blijkbaar veel voldoening. Ergens anders bekend hij: ‘(...) ik heb altijd gedachten in mijn hoofd’. En het grote aantal essays bewijst dat hij niet van plan was zijn gedachten voor zichzelf te houden. Zijn ideeën over de rol van de kunst als gids voor de samenleving wil hij graag met iedereen delen en hij is er stellig van overtuigd dat zijn teksten een bijdrage kunnen leveren aan het welzijn van mens en maatschappij.

Bert van den Briel – een van Mondriaans beste en trouwste vrienden – herinnert zich vele jaren later (1967) over het schrijven van de schilder:

Mondriaan had de innerlijke overtuiging, dat hij ook op die wijze een rol te vervullen had, en het kwam geheel met zijn persoonlijkheid overeen, zich daarvoor met grote toewijding in te zetten.

(...)

Ik heb meermalen (ook nog op Raspail) met Mondriaan gesproken over zijn geschrijf, dat hem altijd vermoeide, dikwijls irriteerde, hem vele malen uit zijn gewone doen en evenwicht bracht. Het schrijven was oorspronkelijk een uitvloeisel van plicht (...).

(Raspail: de schilder woont in Parijs op de Boulevard Raspail van maart 1936 tot september 1938.)

We begrijpen van Bert dat de schilder kennelijk een sterke innerlijke drang voelde om te schrijven, een soort heilig moeten. Dit zelf opgelegde plichtsbesef is een eerste aanwijzing in de richting van het beantwoorden van de vraag waarom Mondriaan schrijft. Maar waar komt die innerlijke motivatie, die grenzeloze ambitie vandaan?

Ik hoop dat het de menscheid iets helpt

Mondriaans wens ‘Ik hoop dat het de menscheid iets helpt’ lezen we in zijn brief van 7 juni 1930 aan zijn vriend Louk Hoijack. De schilder bedoelt in deze zin met ‘het’ zijn grote Franse tekst *L’art nouveau – la vie nouvelle* (*De nieuwe kunst – het nieuwe leven*, 1931), waarvan hij hoopt dat wanneer het is uitgegeven het de mensheid zal helpen bij het opbouwen van een evenwichtige samenleving of – zoals hij het noemt – ‘de cultuur der zuivere verhoudingen’.

Mondriaans bezorgdheid over de scheve verhoudingen in de maatschappij en het feit dat hij daar iets aan wil doen, vormt de kern van zijn geschriften. Hij ziet in de mens en in alle gebieden van de samenleving de aanwezigheid van ongelijkwaardigheid. Overal in de wereld bestaan er scheve verhoudingen tussen mensen onderling, tussen groepen, tussen economieën, tussen ideologieën en tussen landen. Maar niet alleen in de buitenwereld – constateert Mondriaan – ook in het innerlijk (de psyche) van de mens heerst ongelijk-

waardigheid. Een dergelijke scheefgroei in de mens zien we bijvoorbeeld als er geen evenwaardigheid bestaat tussen stof en geest, als meer aandacht uitgaat naar het materiële dan naar het geestelijke. Geen evenwaardigheid tussen stof (natuur) en geest – of zoals Mondriaan het ook noemt – tussen het vrouwelijke en het mannelijke, leidt tot onevenwichtige mensen. Mondriaan karakteriseert onevenwaardige of ongelijkwaardige toestanden in en buiten de mens met een speciaal woord, namelijk ‘tragiek’ (of ‘tragisch’). In zijn eerste grote tekst *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst* (1917-18) lezen we hierover:

Tragiek bestaat in het innerlijke zoowel als in het uiterlijke leven. Bestaat de grootste tragiek in de eigene (ongelijke) dualiteit van geest en natuur, ook in het uiterlijke leven is tragiek. Door onderling onevenwichtige verhouding is er tragiek tusschen het mannelijke en het vrouwelijke, en tusschen maatschappij en enkeling.

In zijn essay *De Zuiver Abstracte Kunst* (1929) formuleert hij hetzelfde iets anders:

Ongelijkwaardigheid in de verhouding dezer tweeheid, in de verhouding van mensch en natuur, is de oorzaak van alle ellende, die bestaan heeft of bestaat. Het domineeren van het een over het ander of van den een over den ander heeft tot op heden tot velerlei wantoestanden geleid.

De abstracte kunst echter – betoogt de schilder – laat ons zien dat ongeacht grootte, kleur en positie van de afzonderlijke beeldingsmiddelen er altijd een harmonieuze compositie mogelijk is. (Onder beeldingsmiddelen verstaat Mondriaan de rechte lijn, de primaire kleur (rood, geel, blauw) en de niet-kleur (zwart, wit, grijs). Het zijn de bouwstenen die nodig zijn om – naast doek, verf en penseel – een schilderij te maken.)

In 1942 geeft de schilder in een Engelse tekst (*Art and Life Towards the Liberation from Oppression*) een samenvatting van zijn – op de kunst gebaseerde – maatschappijvisie:

De beeldende kunst laat zien dat werkelijke vrijheid geen onderling evenwicht is, maar onderlinge gelijkwaardigheid. In de kunst zijn vormen en kleuren verschillend van afmeting en positie, maar zij hebben een gelijke waarde. Op dezelfde manier – door meer onderlinge evenwaardigheid van de individuele elementen – kan ons leven beter worden dan het nu is. De kunst creëert altijd door haar vrijheid een zekere onderlinge evenwaardigheid van haar samenstellende vormen en laat duidelijk de noodzaak van deze vrijheid in het leven van de mens zien.

Mondriaan heeft een toekomstige maatschappij voor ogen die gestructureerd is volgens de principes van het Neo-Plasticisme, de door hem ontwikkelde vorm

van abstracte kunst. De neoplastische principes zijn volgens de schilder namelijk niet alleen van toepassing op de schilderkunst, maar kunnen in alle facetten van de samenleving ingezet worden. Kort gezegd komt het hier op neer dat Mondriaan er heilig van overtuigd is dat wanneer de zichtbare eenvoud en het voelbare evenwicht van zijn neoplastische schilderijen overgebracht worden op het dagelijks leven, dit het morele en fysieke welzijn van mensen zal bevorderen.

De schilder begrijpt heel goed dat zijn maatschappijvisie, zijn ideeën over kunst en samenleving, niet direct uit zijn schilderijen is af te lezen en dat zijn schilderijen niet zonder woorden kunnen. Dat is ook de belangrijkste reden waarom Mondriaan is gaan schrijven. Hij spant zich enorm in om de gedachte achter zijn schilderijen voor een ieder begrijpelijk te maken en een stroom van kortere en langere essays is het gevolg. In een interview (1922) zegt hij daarover het volgende:

't Is moeilijk, uit te leggen, wat ik met mijn schilderijen bedoel. Daarin zelf heb ik het zoo goed mogelijk uitgedrukt. (...) Den achterkant, die ongezegd blijft, kan je beter in een artikel laten uitkomen.

We begrijpen uit dit fragment dat Mondriaan vindt dat het verhaal achter zijn schilderijen beter in woorden verteld kan worden.